

DOI 10.33930/ed.2019.5007.14(6)-8

УДК 330.837:330.341.1

**ЦЕРКВА У ВІРТУАЛЬНОМУ ПРОСТОРИ:
МІСІЯ ТА ФОРМИ ПРОПОВІДІ В УМОВАХ ПОСТМОДЕРНУ
(НА ПРИКЛАДІ УПЦ КІ)**

*CHURCH IN THE VIRTUAL SPACE:
MISSION AND FORMES OF SERMON IN THE CONDITIONS OF
POSTMODERN (ON THE EXAMPLE OF THE
ORTHODOX CHURCH OF UKRAINE)*

І. В. Горохолінська

Актуальність теми дослідження. Сучасне суспільство не даремно називають інформаційним. Людина XXI століття безліч своїх потреб задовольняє за допомогою інтернет-ресурсів, віртуальним засобам: покупки, дозвілля, спілкування тощо. Останнім часом в віртуальному світі у різних формах стає доступною і Церква. А тому вивчення специфіки виконання місії та форм проповіді церкви у віртуальному просторі є доволі актуальною.

Постановка проблеми. У статті автор робить спробу прорефлексувати над проблемою місії, візії та стратегії дії християнської Церкви в умовах віртуалізації життя її вірян. Чи повинна Церква бути присутньою в медіа та Інтернеті? Яка форма її присутності там є адекватною? Якою є роль Церкви на шляху плекання специфічного етосу українських медіа? Відповіді на ці питання і формують дослідницький інтерес автора розвідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Авторка намагається ґрунтувати свої міркування на основі Святого Письма, документів ПЦУ щодо преси, телебачення та

Urgency of the research. Modern society is not without reason called informational. The 21st century man satisfies many of his needs with the help of Internet resources, virtual means: shopping, leisure, communication, and the like. Recently, the Church has become available in the virtual world in various forms. Therefore, the study of the specifics of the mission and the forms of the church sermon in the virtual space is quite relevant.

Target setting. In the article, the author makes an attempt to reflect on the problem of the mission, vision and strategy of the action of the Christian Church in terms of the virtualization of the lives of its believers. Should the church be present on the media and the Internet? What form of its presence there is adequate? What is the role of the Church on the way to preserve the specific ethos of the Ukrainian media? The answers to these questions form the research interest of the author of exploration.

Actual scientific researches and issues analysis. The author tries to base her reasoning on the basis of the Holy Writ, documents of the OCU with regard to the press, television and the Internet, addresses

Інтернету, звернень релігійних лідерів цієї Церкви, конкретних прикладів присутності Церкви у медіа-просторі. Предметне поле викладу враховує роботи Филипчук С., Бабинська С., Завадська Ю., Карапінка М., Кулигіна О., а також іноземних видань, зокрема вартим уваги є інтернет-журнал "Heidelberg Journal of Religions on the Internet" цілий випуск якого було присвячено цій проблемі.

Виклад основного матеріалу. У всі часи, а надто в часи найбільших криз, Церква повинна постійно супроводжувати свою паству. Церкві варто промовляти до них зрозумілою їм мовою та через доступні для них засоби. В тому числі й ті, які найактивніше ними використовуються – інтернет-ресурси. Але раціональне використання новітніх засобів соціальної комунікації для багатьох зараз є проблемою, а для когось і хворобою; що електронна мережа та ЗМІ часто рясніють шкідливою, в ціннісному плані руйнівною інформацією

Висновки. Секуляризація, глобалізація та віртуалізація – попри популяризацію їх негативних проявів все ж є невідворотними й визначальними характеристиками сучасності. Кризові явища в суспільному житті країни вимагають від Церкви як соціального інституту з найвищим кредитом довіри громадян адекватної на них реакції. ПЦУ намагається відповідати часу та місці, а тому предстоятелі та духовенство активно забезпечує продуктивну присутність Церкви в медіа-просторі. Поряд з тим, потрібно пам'ятати про всі небезпеки, які

of religious leaders of the Church, specific examples of the presence of the Church in the media space. The subject field takes into account the works of S. Fylypchuk, S. Babynska, Yu. Zavadaska, M. Karapinka O. Kulyhina, as well as foreign publications, in particular, the whole Internet issue of the Heidelberg Journal of Religions on the Internet, which was devoted to this issue, is noteworthy.

The statement of basic materials. At all times, especially in times of major crises, the Church must constantly accompany its congregation. The Church should speak with them in a language they understand and through the means available to them. Including those that are most actively used by them - Internet resources. But the rational use of the newest means of social communication for many is now a problem, and for someone even a disease; that the electronic network and the media are often replete with harmful, in value terms, destructive information.

Conclusions. Secularization, globalization, and virtualization – despite the popularization of their negative manifestations, are nevertheless inescapable and defining characteristics of modern times. Crisis phenomena in the public life of the country require from the Church as a social institution with the highest credit of trust of citizens for an adequate response to them. The OCU is trying to match the time and mission, and therefore primates and clergy actively ensure the productive presence of the Church in the media space. At the same time, it is necessary to remember about all the dangers posed by the excess and

приховує надмір та нераціональне використання новітніх технологій, особливо через відповідальність за довіру.

Ключові слова: глобалізація, віртуалізація, соціальна комунікація, медіа, соціальне служіння Церкви, проповідь

the irrational use of the latest technologies, especially because of the responsibility for trust.

Keywords: globalization, virtualization, social communication, media, social service of the Church, sermon

Ісус Христос учора, і сьогодні, і навіки Той Самий!

(До Євреїв 13:8)

Актуальність теми. Скільки часу ви щодня проводите біля екрану телевізора? А в глобальній світовій мережі? А в Церкві? Звичайно, відповіді на ці питання у різних за віком, соціальним статусом людей в Україні будуть різнитися, хоча, однозначно зрозуміле одне – час, коли Церква була єдиним джерелом інформації для своїх вірян давно позаду. Це в часи Середньовіччя людина для того, щоб дізнатися якусь новину йшла до Церкви – зараз вона відкриває сторінку в Facebook. Але, якщо приклад з Середньовіччя для нас не новина (не XVIII століття за вікном), то все ж очевидно, що XXI століття чітко постановляє питання щодо рівня та форм взаємодії Церкви й медіа, адже сучасність ставить людину в такі умови, що навіть в селі, де немає церковної громади є доступ до Інтернету, телебачення.

Постановка проблеми. Життя сучасної людини тотально віртуалізується і Церква, яка бажає зберегти статус “пастира” й джерела етичних цінностей, зрештою Церква яка турбується про сотеріологічну перспективу своїх вірян повинна бути готовою до нових умов соціальної комунікації. В такий спосіб проблематизується питання вивчення рівня присутності Церкви в медіа, форм її присутності та основних завдань, які стоять перед українською Церквою на шляху утвердження нею статусу рівноправного члена соціальної комунікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Джерелами нашої розвідки є *Святе Письмо* [4], а також “*Декларація ювілейного помісного собору УПЦ КП “Церква і світ на початку третього тисячоліття”* [5]. Вчені, усвідомивши зміну парадигми в методиці здійснення Церквою власної місії, активно вдавалися до обміркування цього феномену. Ще у 2008 році “*Heidelberg Journal of Religions on the Internet*” цілий номер присвятив питанням онлайн-

ритуалам та присутності Церкви у віртуальному світі [9]. Найактивніше з українських вчених питання присутності Церкви в медіа-просторі вивчає *Филипчук С.* [6, 8]. Автор вивчає питання “нових релігійних медіа” й доводить, що інтернет-середовище запускає діяльність різних електронних конфесійних ЗМІ, перетворюючи їх в новий засіб залучення місії Церкви в українське суспільство. Ця проблема в різних своїх складових перебуває у полі дослідницького інтересу таких українських авторів як: *Бабинська С., Завадська Ю., Карапінка М., Кулигіна О.* [3] та багатьох інших. Але попри наявність в українському дискурсі інтересу до цієї актуальної проблеми, достатнього рівня аналітики інформативності сайтів та медіа-проектів, залишається не з’ясованим питання якісної характеристики та межі присутності Церкви у віртуальному медіа-просторі.

Постановка завдання. Мета цієї статті – на ґрунті існуючих документів та звернень ієрархів УПЦ КП сформувані цілісне уявлення про рівень взаємодії Церкви та медіа, прийнятні форми такої взаємодії та подальші перспективи соціального служіння та проповіді Церкви через новітні засоби соціальної комунікації. Поставлена мета окреслює наступні **завдання дослідження**: звернення до Святого Письма та вивчення питання регламентованості присутності Церкви в медіа джерелом християнського віровчення; обміркування достатності/недостатності та змістового наповнення конкретних звернень та документів ПЦУ щодо преси, телебачення та Інтернету; вивчення та аналіз конкретних прикладів із медіа-життя ПЦУ; прогноз щодо подальших перспектив та небезпек взаємодії Церкви та медіа.

Основний виклад матеріалу. Ніхто не буде сперечатися з твердженням, що попри багатовікову історію, тенденції “оновлення” вчення для християнства Біблія залишається основним, фундаментальним джерелом його віровчення. Бути християнином як в V столітті, так і XXI – це в життя втілювати Слово, а Істинне Слово християнину відкривається в Святому Письмі. Зайве буде вкотре вказувати на гуманістичну значущість проповіді Євангелія. Цій проблемі присвячено велику кількість як богословських, так і світських розвідок. Але попри це ще з часів Просвітництва активно обговорюється питання й своєрідного “консервування”, “авторитаризації” релігійної свідомості неадекватним

витлумаченням тексту Біблії. Надзвичайно гостро така “збочена” (згідно вчення Д. Юма) релігійність провокує дискусію щодо реакції Церкви на науково-технічний прогрес, явища глобалізації в цілому, та рівень взаємодії Церкви та медіа зокрема. Відомо, що патріарх РПЦ Кирил неодноразово виступав проти Інтернету, всуціль негативно характеризуючи значення Всесвітньої електронної мережі [2]. Таке ставлення до новітніх засобів комунікації характерне не виключно патріарху Кирилу, не секрет, що часто речники певних релігійних конфесій чи громад в проповіді неодноразово згадують негативний вплив ЗМІ та Інтернету на свідомість людини. Але погодьтеся, вказувати на аспекти негативного впливу й звинувачувати в тотальній зіпсованості та гріховності користувачів – це різні речі. Адже навіть в Біблії (яка звичайно не може прямо відповісти на поставлені питання щодо користі чи шкоди засобів масової комунікації через часову віддаленість сьогодення і того періоду, коли творилося Святе Письмо) закладено ідею, того, що у всі часи, а надто в часи найбільших криз, Церква повинна постійно супроводжувати свою паству. Церкві, яка справді уповає за рівень моральності та істинної релігійності своїх вірян, варто промовляти до них зрозумілою їм мовою та через доступні для них засоби, адже ж сказано: “Ви світло для світу. Не може сховатися місто, що стоїть на верховині гори. *І не запалюють світильника, щоб поставити його під посудину, але на свічник, і світить воно всім у домі* [курсив наш – ІГ]. Отак ваше світло нехай світить перед людьми, щоб вони бачили ваші добрі діла, та прославляли Отця вашого, що на небі (Від Матвія 5:14-16)” [4]. Звичайно, що дехто може апелювати такій тезі біблійним же “Хто має вуха, нехай слухає! (Від Матвія 11:15)” [4], вказуючи що Церква виконуючи свою місію вже є світлом, яке хто хоче побачити, той побачить. Не сперечаючись з цією тезою, все ж зауважимо, що й такий спосіб служіння можливий, але безперспективний, адже без актуальної проповіді, без бажання *бути світлом для всіх*, Церква ризикує втратити значну частину своїх вірян серед молоді, прогресивного покоління середнього віку тощо.

Звичайно, що не варто все ж заперечувати, що раціональне використання новітніх засобів соціальної комунікації для багатьох зараз є проблемою, а для когось і хворобою; що електронна мережа та ЗМІ часто рясніють шкідливою, в ціннісному плані руйнівною інформацією, але знову й на це Біблія вказує наступним чином: “Тримаймо непохитне визнання надії, вірний бо Той, Хто обіцяв. *І*

уважаймо один за одним для заохоти до любови й до добрих учинків. Не кидаймо збору свого [курсив наш – ІГ], як то звичай у деяких, але заохочуймося, і тим більше, скільки більше ви бачите, що зближається день той (До Євреїв 10:23-25)” [4]. Тобто, навіть з метою повсякчасного супроводу своїх вірян, Церква має усвідомити важливість своєї присутності в ЗМІ та Інтернеті, адже непогано, коли на запит в Google – “любов” – пошукова система запропонує тексти із біблійного послання до коринтян, а не тільки статтю у Вікіпедії чи перелік голлівудських фільмів. Бо сказано: “Бо де двоє чи троє в Ім'я Моє зібрані, там Я серед них (Від Матвія 18:20)” [4].

Тож в таких своєрідних умовах – перебуваючи на роздоріжжі невблаганного розвитку новітніх технологій в галузі обміну інформацією й суперечливих та схильних до різновекторних інтерпретацій вказівок із Святого Письма – християнська Церква зобов'язана конкретними документами та зверненнями реагувати на ці умови. Аналіз таких документів та звернень українських християнських Церков демонструє усвідомлення ними важливості цієї проблеми. Цікавим в цьому контексті є документ, що на початку XXI століття (2001 році) видала УПЦ КП – “Церква і світ на початку третього тисячоліття” [5].

Цей документ складається із багатьох вагомих блоків, котрі спрямовані на розкриття глобальної аксіологічно-сотеріологічної місії Церкви, а також конкретних її візій реалій початку нового тисячоліття й стратегій пастирського та соціального служіння в таких умовах. Констатуючи певні світоглядно-моральні кризи, автори Декларації все ж усвідомлюють смисл біблійної настанови на те що “Ісус Христос учора, і сьогодні, і навіки Той Самий! (До Євреїв 13:8)” [4] й наполягають: “Незважаючи на те, що християнська релігія витіснена із європейської цивілізації, вона все ж таки залишається в ній. Конфлікт між християнством і секулярною культурою триває. Його сутність полягає в тому, що це конфлікт між гріховним світом, що самоствердився, і реальністю Бога і потойбічного буття, – як в індивідуальному плані, так і у космічному, або всесвітньому масштабі. Це зіткнення відбувається у людській свідомості, в душі, а значить, і в суспільній свідомості. Місце релігії в житті людини і суспільства ніхто не може зайняти, тому що тільки вона єдина може дати відповідь на запитання людини про її відношення до Бога і про її відношення до її

подібних. Тому, будучи викинутою із суспільного життя, релігія залишається в ньому” [5].

Песимістичні настрої й тональність розмов про секуляризацію Європи в наш час дещо інші, ніж навіть 15 років тому. Наразі прийнято говорити про десекуляризацію, події революції Гідності продемонстрували включеність Церкви в суспільне життя, але в контексті нашої розвідки важливо навіть не це, а те, що прослідковується із процитованого тексту – Церква усвідомлює незмінність своєї місії попри змінність умов проповіді Слова.

Прикметно, що речники ПЦУ усвідомлюють й визначальну особливість сьогодення – перехід від суспільства споживання до інформаційного суспільства, де володіння інформацією в якнайширшому контексті є важливим та невід’ємним елементом соціального буття особи: “Засоби масової інформації відіграють і будуть відігравати у третьому тисячолітті важливу роль. Інформатизація стає однією із складових розвитку суспільного життя. Телебачення, радіо, Інтернет, газети, журнали, книги та всяке інше друковане слово покликані забезпечувати широкі верстви населення інформацією про все, що відбувається у світі, орієнтуючи людей у складних обставинах сьогодення” [5]. Така ситуація уможливорює так звані тенденції глобалізації, адже без володіння інформацією про Іншого, інший спосіб життя, іншу культуру ми не зможемо інтегруватися з ними, а чим вищим є рівень взаємообміну, тим продуктивнішими та ефективнішими є тенденції уніфікації. Якщо в певних контекстах глобалізація може сприяти толерантизації та примиренню, то в інших – все ж стати люфтом для поширення антицінностей – це природньо, сприймаючи позитиви іншого, ми також не можемо не сприймати негативи. В сфері засобів поширення інформації глобалізація якраз і характеризується винаходом найбільш ефективних та мобільних засобів для обміну інформацією: Інтернет, соціальні мережі, найрізноманітніші гаджети тощо. З цього приводу Церква заявляє наступне: “В культурно-інформаційній сфері глобалізація обумовлена розвитком технологій, за допомогою яких інформація дуже швидко розповсюджується. *В результаті глобалізації зароджується єдина бездуховна культура* [курсив наш – ІГ], яка ґрунтується на розумінні свободи гріховною людиною, яка уявляє себе мірилом істини. Такий розвиток глобалізації може призвести до катастрофічних наслідків... *Глобалізація повинна бути поставлена*

в залежність і під контроль вічних духовних цінностей [курсив наш – ІГ]” [5]. Тобто, попри негативну характеристику глобалізації в цій сфері, можливо дещо перебільшену, але все ж не безпідставну представники УПЦ КП демонструють розуміння, що й процес глобалізації є незворотнім, але все таким, який можна при бажанні бути “світильником” контролювати.

Такий контроль в Україні є можливим, адже згідно досліджень за рівнем довіри Церква випереджає більшість соціальних інститутів, а тому актуальна проповідь і діяльнісна присутність Церкви в медіа може забезпечити такий контроль для того відсотка людей, які схильні їй довіряти. В аналізованому нами документі є наступне звернення: “Працівники мас-медіа повинні пам'ятати про свою відповідальність перед Богом. Володіючи потужним впливом на аудиторію, вони несуть моральну відповідальність за виховання людей, особливо молодого покоління і дітей. Церква закликає працівників ЗМІ керуватися у своїй діяльності вічними духовними цінностями і не сприяти розповсюдженню неправди і гріха та всякого зла” [5]. Поділяючи думку авторів документа, вважаємо, що Церква повинна конкурувати з мас-медіа щодо рівня впливу на свідомість. Така конкуренція є можливою за умови активного соціального служіння, впровадження найрізноманітніших програм для молоді – християнські табори, недільні школи, гуртки тощо. Важливо, щоб на таких формах зібрань проповідь все ж за формою різнилася від проповіді на богослужінні, щоб молодь усвідомлювала, що Слово Боже живе, діяльнісне, інтерактивне, а не тільки риторично філігранне.

Позитивними формами присутності Церкви в медіа-просторі та використання новітніх засобів соціальної комунікації для проповіді вважаємо:

1. *Існування конкретних сайтів церковних структур, де вірянин може ознайомитися з найважливішими подіями з життя громади, коротко перечитати слово недільного Євангелія, якщо він пропустив богослужіння тощо.*
2. *Практика на всеукраїнських та місцевих каналах телебачення ведення духовно-просвітницьких телепередач духівництвом Церкви, адже це для певної когорти віруючих чи не єдиний спосіб почути слово Пастира (якщо в селі немає Церкви тощо), а також здорова альтернатива засиллю розважальних телепередач низького ґатунку. Важливим є*

також присутність духовенства на інших телепередачах, де обговорюються питання розвитку культури, духовності тощо, але зрозуміло що в цьому аспекті проблема залишається на відкуп представників світу мас-медіа.

3. *Підготовка та друк власних друкованих видань*, що сприяє поширенню як віровчення, так і морально-просвітницької інформації, котру сповідує Церква.

Досить суперечливою є тема присутності Церкви в соціальних мережах. Безперечно сам факт надзвичайної популярності соцмереж вказує на необхідність присутності там представників Церкви, але спосіб та форми їх самовираження з обережністю повинні контролюватися власне особами, що “ведуть” відповідні сторінки. Адже рівень розмитості релігійності, церковності в світських формах віри в Бога у сучасному суспільстві є досить високим, а тому сприяти цьому у представників Церкви немає підстав. За кожним словом священнослужителя зі сторінки соціальної мережі має стояти не тільки позиція *світської особи* (що **зрозуміло**), не тільки *громадянина* (що **схвально**), а й *християнина* (що **бажано**).

Негативними ж формами застосування сучасних технологій в практиці служіння вважаємо:

1. Зростаюча *популярність електронного замовлення молитви (через термінал, платіжні електронні банкінги)* [1]. Ми усвідомлюємо, що бувають випадки, коли прийти до Церкви в особи, що прагне молитовної підтримки немає. Але часто так простіше, а ніж попросити когось із рідних, або в круговороті розв’язання побутових проблем зайти до Церкви самому. Але сприяння з боку Церкви такій молитві формує в свідомості віруючих формальне ставлення до молитви загалом. За змістом така форма молитовної підтримки нічим не відрізняється від індульгенції.
2. Намагання **представників Церкви від імені Церкви** через медіа *вести інші види діяльності* окрім пастирсько-сотеріологічної, духовно-просвітницької та культурної.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Секуляризація, глобалізація та віртуалізація – попри популяризацію їх негативних проявів все ж є невідворотними й визначальними характеристиками сучасності. Кризові явища в суспільному житті країни вимагають від Церкви як соціального інституту з найвищим

кредитом довіри громадян адекватної на них реакції. ПЦУ намагається відповідати часу та місії, а тому предстоятелі та духовенство активно забезпечує продуктивну присутність Церкви в медіа-просторі. Поряд з тим, потрібно пам'ятати про всі небезпеки, які приховує надмір та нераціональне використання новітніх технологій, особливо через відповідальність за довіру. Церква Христова повинна бути зі своїм людом, але поряд з тим саме Церкві й справжнім християнами варто пам'ятати, що їх покликання бути "сіллю землі", а тому повсякчасно дбати про не фальшиве, формальне, а щире плекання духовності. Бог присутній повсюдно, де його потребують, але щира потреба в Бозі вимагає не тільки присутності Бога біля людини, але й прагнення людини бути співпричетною Богу. *Інформаційні технології здатні цьому сприяти, але забезпечити це вони змоги не мають.* А тому, гуманітаріям, богословам, громадським діячам варто спільними зусиллями напрацьовувати як методичні рекомендації, так і ідейно-теоретичні основи задля якісного "оновлення" форм проповіді української Церкви, що буде сприяти якісному оновленню української духовності.

Список використаних джерел:

1. 24 канал, 2016. 'Відтепер молитву в Львові можна замовити через термінал', Доступно : <http://24tv.ua/vidteper_molitvu_u_lvovi_mozhna_zamoviti_cherez_terminal_n756395> [Дата звернення 15 Червня 2019].
2. 24 канал, 2016. 'У Росії церковні молебні оплачують через термінали'. Доступно : <http://24tv.ua/u_rosiyi_tserkovni_molebni_orlachuyut_cherez_terminali_n744140> [Дата звернення 14 Червня 2019].
3. Бабинська, С., Завадська, Ю., Карапінка, М., Кулигіна О., ред., 2012. 'Церква і медіа. Сім кроків до порозуміння', Вид-во «Ездра», 240 с.
4. Біблія онлайн, 2003-2019. 'Біблія. Український переклад І. Огієнка'. Доступно : <<https://www.bibleonline.ru/bible/ukr/?r=BF>> [Дата звернення 14 Червня 2019].
5. RISU, 2001. 'Декларація Ювілейного Помісного Собору УПЦ КП «Церква і світ на початку третього тисячоліття»'. Доступно : <https://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/uockp_doc/34099/> [Дата звернення 14 Червня 2019].
6. Науковий блог Національний університет Острозька Академія, 2009. 'Филипчук, С. Інформаційна політика українських Християнських Церков'. Доступно : <<http://naub.oa.edu.ua/2009/informatsijna-polityka-ukrajinskyh-hrystyanskyh-tserkov/>> [Дата звернення 14 Червня 2019].

7. Новая хроника текущих событий, 2016. 'Патриарх Кирил против интернета', 22 августа 2016. Доступно : <<http://www.ixtc.org/2016/08/patriarh-protiv-interneta/>> [Дата обращения 15 Июня 2019].
8. Филипчук, С., 2018. 'Трансформація нових медіа християнських конфесій України', *Схід, № 5 (157)*, С. 92-98.
9. Heidelberg Journal of Religions on the Internet, 2008. 'Being virtually real? Virtual words from a Cultural Studies Perspective', *Volume 03.1*. Available at : <http://archiv.ub.uni-heidelberg.de/volltextserver/8293/1/nadja.pdf>. [Accessed 15 June 2019].

References:

1. 24 kanal, 2016. 'Vidteper molytvu v L'vovi mozhna zamovyty cherez terminal (Now Prayer in Lviv Can Be Ordered through the Terminal)', Dostupno : <http://24tv.ua/vidteper_molitvu_u_lvovi_mozhna_zamoviti_cherez_terminal_n756395> [Data zvernennya 15 Chervnya 2019].
2. 24 kanal, 2016. 'U Rosiyi tserkovni molebni oplachuyuyut' cherez terminaly (In Russia, Church Prayers Are Paid through Terminals)'. Dostupno : <http://24tv.ua/u_rosiyi_tserkovni_molebni_oplachuyut_cherez_terminal_n744140> [Data zvernennya 14 Chervnya 2019].
3. Babyns'ka, S., Zavads'ka, YU., Karapinka, M., Kulyhina O., red., 2012. 'Tserkva i media. Sim krokiv do porozuminnya (Church and Media. Seven Steps to Understanding)', *Vyd-vo «Ezdra»*, 240 s.
4. Bibliya onlayn, 2003-2019. 'Bibliya. Ukrayins'kyy pereklad I. Ohiyenka (Bible. Ukrainian Translation of I. Ogienko)'. Dostupno : <<https://www.bibleonline.ru/bible/ukr/?r=BF>> [Data zvernennya 14 Chervnya 2019].
5. RISU, 2001. 'Deklaratsiya Yuvileynoho Pomisnoho Soboru UPTS KP «Tserkva i svit na pochatku tret'oho tysyacholittya» (Declaration of the Anniversary Local Council of the ULC of the Kyiv Patriarchate "Church and World at the Beginning of the Third Millennium")'. Dostupno : <https://risu.org.ua/ua/index/resourses/church_doc/uockp_doc/34099/> [Data zvernennya 14 Chervnya 2019].
6. Naukovyy bloh Natsional'nyy universytet Ostroz'ka Akademiya, 2009. 'Fylypchuk, S. Informatsiyna polityka ukrayins'kykh Khrystyans'kykh Tserkov (Philipchuk, S. Information Policy of Ukrainian Christian Churches)'. Dostupno : <<http://naub.oa.edu.ua/2009/informatsijna-polityka-ukrajinskyh-hrystyanskyh-tserkov/>> [Data zvernennya 14 Chervnya 2019].
7. Novaya khronika tekushchikh sobytij, 2016. 'Patriarkh Kiril protiv internet (Patriarch Kiril against the Internet)', 22 avgusta 2016. Dostupno : <<http://www.ixtc.org/2016/08/patriarh-protiv-interneta/>> [Data obrashcheniya 15 Iyunya 2019].
8. Fylypchuk, S., 2018. 'Transformatsiya novykh media khrystyans'kykh konfesiyy Ukrayiny (Transformation of New Media of Christian Denominations of Ukraine)', *Skhid, № 5 (157)*, S. 92-98.

-
9. Heidelberg Journal of Religions on the Internet, 2008. 'Being virtually real? Virtual words from a Cultural Studies Perspective', *Volume 03.1*. Available at : <http://archiv.ub.uni-heidelberg.de/volltextserver/8293/1/nadja.pdf>. [Accessed 15 June 2019].